

Kulturní krajina Třeboňska a péče o zachování její identity

I. Vorel: Cultural Landscape of the Třeboň Region and its Identity Conservation. Život. Prostr., Vol. 34, No. 5, 256–261, 2000.

The region of Třeboň presents an unique value of a rare historical and cultural landscape of European importance. Therefore in the year 1996 there was elaborated an appreciation of the region Třeboň from the point of view of the landscape character.

The character of the landscape scene, given by the configuration of the landscape elements, together with the aesthetic values and the measure of the landscape, made possible to identify 43 of the so called "characteristic landscape spaces" inside the characteristic landscape units. In these places with the most expressive landscape character there were identified natural, cultural and aesthetic values of the landscape character and there were determined the principles of protection of these values. On the basis of these analyses there were defined zones of different protection of the landscape character on the territory of the protected landscape area.

They give the first sight at the extend of necessary protection of the landscape values on the Třeboň territory. In this sence the management of the protected landscape area uses the results of the appreciation as a special basis – an instrument of diverse protection of the landscape character in specific conditions of the protected landscape area.

Staletí přetvářená a kultivovaná krajina Třeboňska je cenná přírodními hodnotami, vhodností pro rekreační využití, kulturními hodnotami a estetickými hodnotami vizuální scény. Je to krajina atraktivní, hojně navštěvovaná, žijící, zemědělsky využívaná. Ale také území potenciálního stavebního rozvoje. Představuje především v Evropě unikátní příklad historicky vzniklé rybníční

Charakter krajiny Českovelenické pánve se vyznačuje harmonií soliterních statků a ploché lesnaté krajiny (Suchdolsko)

krajiny – příklad kulturní krajiny vyžadující všestrannou péči a ochranu.

Z hlediska charakteru vizuální scény je to krajina převážně plochá, nepřehledná. Vizuální horizonty tvoří aleje podél cest, osázené hráze rybníků, a zejména litorální porosty a doprovodná vegetace vodních kanálů složitěho vodohospodářského systému odvodňujícího krajinu a zajišťujícího napájení rybníčních soustav.

V obrazu krajiny spatřujeme doklady její postupné kultivace technickými vodohospodářskými díly a měnícím a vyvíjejícím se osídlením. Unikátní rybníční krajina vznikla v poměrně krátké době 16. století. Ovšem již ve 14. a 15. století byly zde vedle drobnějších rybníků i velké – Bošilecký, Dvořiště, Opatovický, Spolský. V první polovině 16. století se vybudovala na rožmberském panství v třeboňské pánvi, západně od toku Lužnice, rozsáhlá rybníční soustava, propojená napájecím kanálem, zvaným Zlatá stoka (1506–1520). Stavitelem Zlaté stoky byl Štěpánek Netolický. V souvislosti se Zlatou stokou vznikly v rovinaté krajině velké rybníky: Horusický, Kaňov, Záblatský a Ponědrážský. Obraz ploché krajiny se zrcadlicími se hladinami velkých rybníků a liniemi vodních kanálů byl založen.

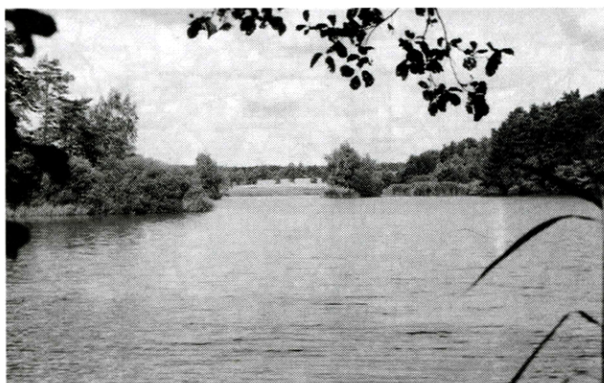
Na sousedním chlumském panství (Chlum u Třeboně), které leží ve východní části dnešní CHKO Třeboňsko, vybuřoval v 16. století Mikuláš Ruthard z Malešova Staňkovský rybník a rybník Hejtman, ležící východně od Chlumu v lesnaté, mírně zvlněné krajině. Přibyla též chlumská soustava s velkými rybníky Kanclíř, Jezero, Hospodář a Podsedek a rybníky Blato a Velká Černá, pokračující kaskádovitě uspořádanou soustavou drobnějších rybníků. Vznikla tak bohatá a členitá krajina, charakterově velmi odlišná od níže položené krajiny rybníční pánve.

Výstavbu třeboňské rybníční soustavy dovršil Jakub Krčín z Jelčan. R. 1573 byl dokončen rybník Svět u Třeboně. Přetvořil rybníky Opatovický, Dvořiště, Tisý, Holná a další, založil základy rybníčních soustav na pravém břehu Lužnice (Vitmanovské, Nadějské). V letech 1584–1589 byl vybudován rybník Rožmberk, r. 1584 Nová řeka, převádějící vody z Lužnice do Nežárky.

Struktura nového obrazu kulturní krajiny se střídáním ploch rybníků, polí, luk, lesů a bohaté doprovodné vegetace lemující břehy rybníků a vodotečí, přirozeně střídá měřítko prostorů a dává krajině živost, proměnlivost a překvapivost. Dokonalý soulad historických technických úprav s přírodními podmínkami a potřebami krajiny přispěl ke vzniku neobyčejných ekologických hodnot, které si zasluhují přísnou ochranu. O velké části těchto chráněných hodnot můžeme říci, že souvisejí s původní podobou krajiny, s původními procesy, kterými žila. Velká část ekologických hodnot však souvisí s novými krajinnými vztahy, vzniklými z kultivace a hospodářského přetváření.

Ačkoliv by se zdálo, že krajina Třeboňska, ležící v oblasti Českých pánví, má výrazné a nezaměnitelné rysy, které jí dávají sjednocující ráz, s překvapením zjišťujeme, že se jedná o krajinu různorodou a velmi rozmanitou. Rozdílná je morfolgie terénu, charakter zemědělského hospodaření, podíl lesních porostů v krajině, typy rybníčních soustav i osídlení. V zásadě bychom mohli území CHKO z hlediska krajinného obrazu a v souladu s jeho geomorfologickým členěním rozdělit na čtyři velmi rozdílné části:

- **Borkovická pánev** s úsekem Lužnice a velkými rybníky na Zlaté stoce. V ploché krajině se střídají nepřehledné části neproniknutelných břehových porostů s otevřenými zrcadlicími se plochami velkých rybníků a velkými nečleněnými plochami polí, přinášejícími na jedné straně fádnot, na druhé straně kontrast k neproniknutelným břehovým rákosinám a jiným porostům.
- **Lesnatá Českovelenická pánev** se suchdolským meandrujícím úsekem toku Lužnice skrývá v lesích, profatých soustavami odvodňovacích struh, cenné lokality přechodových rašelinišť a půvabných partií

Málo přehledná rybníční krajina je členěna břehovými porosty, porosty hrází a vegetačními doprovody stok a vodních kanálů

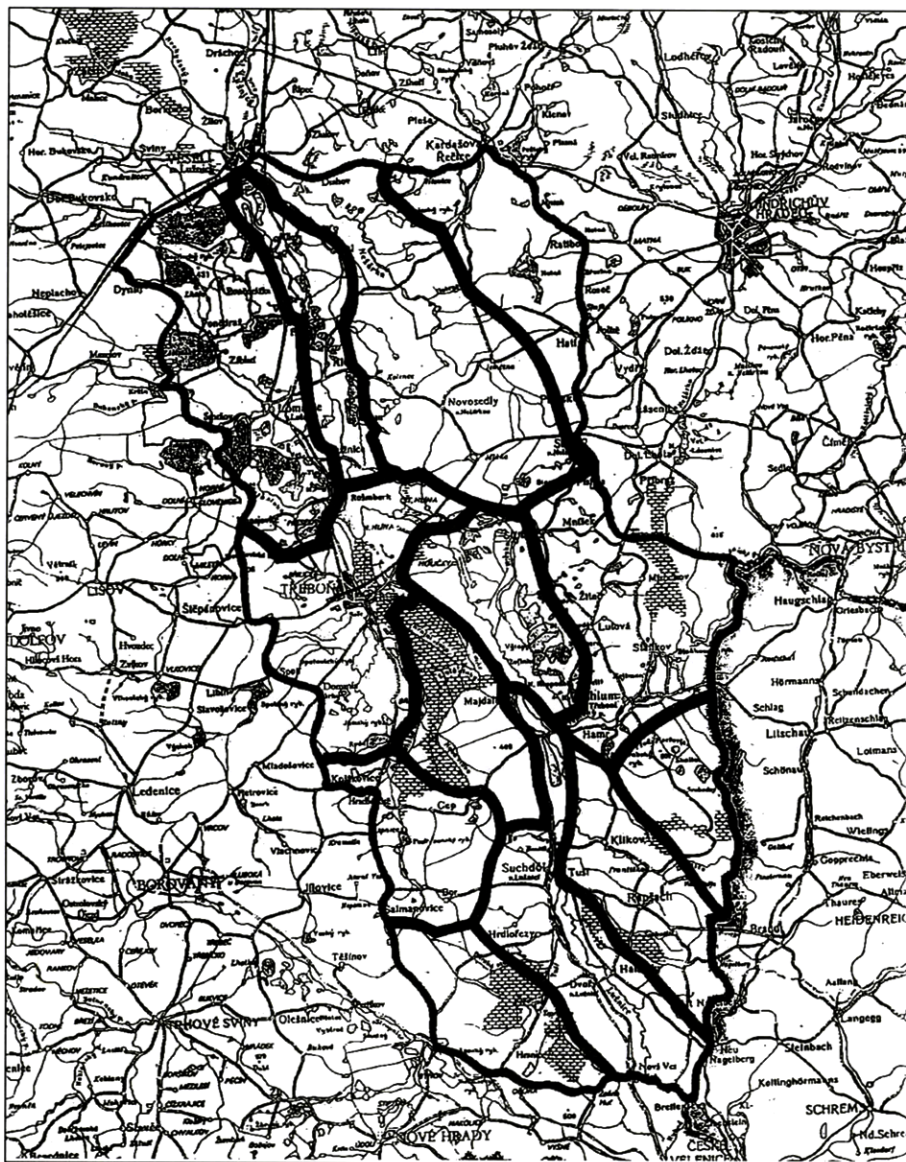

Uzavřené partie krajiny s překvapivými sceneriemi a vysokými estetickými hodnotami (rybník Starý Kanclíř)

Velmi specifický ráz má mírně zvlněná krajina Chlumské pahorkatiny, která stoupá z roviny rybníčních pánví k Českomoravské vrchovině

Členění území CHKO Třeboňsko na charakteristické krajinné celky

rozptýlené zástavby solitérních bílých statků na pozadí lesních okrajů se vzdáleným horizontem Novohradských hor.

- **Lesnaté povodí dolní Nežárky** je poměrně stranou tendencí stavebních aktivit a hodnoty krajinného rázu se soustřeďují především podél meandrujícího toku Nežárky s dochovanými mlýny.
- **Členitá Chlumská pahorkatina** s živým střídáním polí, luk a lesníků, s malebnými obcemi a soustavami

drobnějších rybníků ve svazích se postupně zvedá z oblasti pánví k okrajům Českomoravské vrchoviny. Na jejím úpatí je významná soustava Chlumských rybníků, oddělených úzkými hrázi, v horní poloze pak rybníky Hejman a Staňkovský, svým tvarem a lesnatým okolím se již vymykající představě typických třeboňských rybníků.

Přírodní fenomény a osídlení v těchto čtyřech částech vytvořily prostředí výrazně se lišící svým krajinným rázem.

Ochranu charakteru a identity kulturní krajiny je podle legislativy České republiky možno realizovat ochranou krajinného rázu. Pojem ochrana krajinného rázu, který r. 1992 přinesl zákon č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny, poskytl orgánům ochrany přírody nové možnosti, které dosud neměly a přinesl nové problémy, se kterými se dosud nesetkaly. V zákoně, který pracuje se striktní terminologií a opírá se především o přírodní vědy, se zde náhle objevují pojmy jako *kulturní a historická charakteristika krajiny, kulturní dominanty, estetické hodnoty krajiny, harmonické měřítko a vztahy*. Jsou to pojmy do té doby v ochraně přírody nepouží-

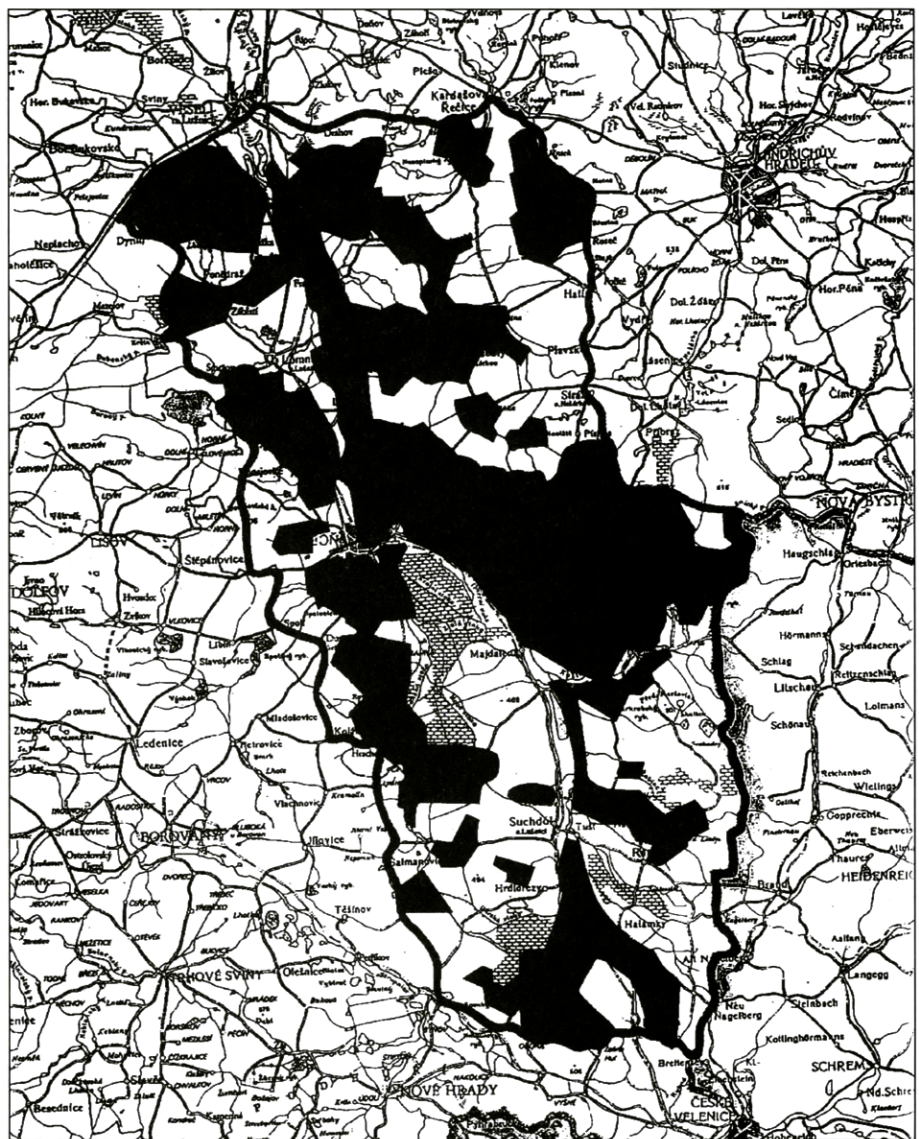
vané a neobjevují se ani ve stavebním zákoně a v jeho vyhláškách, ani v zákoně č. 20/1987 Sb. o státní památkové péči. Ochrana přírody náhle získává možnost a povinnost chránit krajinu v celé její šíři, ve vizuálně, resp. vícesmyslově vnímaných vztazích, vycházejících ze složitě a historicky se vyvíjející krajinné struktury složek přírodních a civilizačních, hodnot přírodovědných a hodnot kulturněhistorických. Podle zákona č. 114/1992 Sb. platí, že *"krajinný ráz, kterým je zejména přírodní,*

kulturní a historická charakteristika určitého místa či oblasti, je chráněn před činností snižující jeho estetickou a přírodní hodnotu. Zásahy do krajinného rázu, zejména umísťování a povolování staveb, mohou být prováděny pouze s ohledem na zachování významných krajinných prvků, zvláště chráněných území, kulturních dominant, harmonické a s ohledem na měřítko a vztahy v krajině.“ Jedná se přitom o tzv. obecnou ochranu přírody, tedy o ochranu, uplatňovanou ve volné krajině, nikoliv jenom ve zvláště chráněných územích.

První pokus o ucelené hodnocení velkého území z hlediska krajinného rázu byl učiněn pro Žďárské vrchy (Vorel a kol., 1995) – krajinu členitou, dynamickou, se zřetelně vymezenými prostory, s jasnými horizonty, s proměnlivým měřítkem, jasně vyjádřeným vizuálně vnímanými dimenzemi krajiny – hloubkou prostoru, převýšením, členitostí zemědělské krajiny, rozměry a funkcí objektů spoluvytvářejících strukturu osídlení a dalšími prvky. Je použitý postup ale také vhodný pro zcela jiný typ vysoce kultivované a přetvořené kulturní krajiny?

Odpověď na tuto otázku měla přinést studie hodnocení krajinného rázu území CHKO Třeboňsko, která byla zpracována r. 1996 (Vorel a kol.). Mělo se jednat o zpracování odborného podkladu pro práci Správy CHKO a BR v otázkách usměrňování nové výstavby a využití území. Očekávalo se také, že práce bude sloužit jako oborový dokument ochrany přírody a krajiny, který bude jedním z podkladů pro zpracování územněplánovacích podkladů a územněplánovací dokumentace a při tvorbě jiných koncepčních materiálů týkajících se území CHKO. Území CHKO Třeboňsko je totiž velmi rozsáhlé – má 707 km² a existují zde velké tlaky na výstavbu, sou-

Pásmo A odstupňované ochrany krajinného rázu

višející nejenom s trvalým bydlením, rekreací a lázeňstvím, ale i se zemědělskou a průmyslovou výrobou a těžbou šterkopisků.

Postup hodnocení území se odvíjí od pojmu *krajinný ráz*, popsaného v § 12 zákona č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny. Vychází z díkce zákona s použitím pojmů a postupů používaných v krajinářské kompozici. Při zkoumání krajiny nalezneme určité důležité rysy, které jsou pro krajinný ráz významné, nebo dokonce určující. Takové rysy, kterým říkáme *pozitivní hodnoty*

krajinného rázu, zasluhují ochranu podle uvedeného zákonu.

U krajinného rázu však většinou nehraje největší roli prostá přítomnost takových hodnot, nýbrž jejich *vizuální uplatnění v krajinné scéně* a přítomnost stop historického vývoje, kultivace a přetváření krajiny. Výraznost a působivost prostorových vztahů a estetických hodnot, přítomných v určitém segmentu krajiny, je možno popsat soustavou dále uvedených kritérií a identifikovat soustavou indikátorů (Vorel, 1999):

● **Kriteria analytická:**

- vymezení prostoru a skladba prostorových celků (prostorová struktura),
- konfigurace liniových prvků, osové vazby (liniové struktury),
- konfigurace prostorových dominant a akcentů.

● **Kriteria souhrnná:**

- charakteristické rysy prostorové struktury,
- rozlišitelnost a neopakovatelnost krajinné scény,
- estetická hodnota,
- harmonie prostorových vztahů,
- harmonie měřítka krajiny.

Pojetí ochrany krajinného rázu ve smyslu § 12 zákona č. 114/1992 Sb. splňuje i nároky na ochranu *identity kulturní krajiny*, kterýžto pojem se objevuje zejména v zahraničních metodikách krajinářského hodnocení. Identita krajiny v nich bývá definována následujícími kritérii (Zech a kol., 1999):

- nezaměnitelné rysy vizuální scény (krajina s charakteristickým, nezaměnitelným obrazem),
- dochovalost stop historického vývoje krajiny (zachovalá struktura osídlení a formy zástavby, zachovalé stopy obhospodařování krajiny),
- přítomnost výrazných a rázovitých prvků krajiny (markantní přírodní prvky, rázovité prvky představující stopy kultivace krajiny, architektonické památky).

Není třeba zdůrazňovat, že ráz krajiny Třeboňska představuje více než kde jinde významnou a nezaměnitelnou hodnotu ojedinělé kulturní krajiny.

Postup hodnocení spočívá v rozdělení území na charakterově stejnorodé části, které obecně představují rozdělení celkového problému na problémy dílčí. V území jsou nalezeny dvě měřítkově odlišné úrovně stejnorodých částí krajiny. Jsou to v první řadě *charakteristické krajinné celky* (obr. na s. 258), které odpovídají pojmu ze zákona "oblasti krajinného rázu". Reprezentují určitý charakter utváření krajiny podle geomorfologie a vegetačního krytu, z hlediska charakteru a forem osídlení i hospodářského využití. V rámci jednotlivých charakteristických krajinných celků je možno najít menší části krajiny s výrazným a specifickým krajinným rázem. Jsou to tzv. *charakteristické krajinné prostory*, které odpovídají pojmu ze zákona "místo krajinného rázu". Jejich charak-

ter může být v rámci celku jedinečný nebo reprezentativní. Prostory s jedinečným charakterem jsou nejceněnějšími místy krajiny, soustředujícími nejvyšší a ojedinělé hodnoty krajinného rázu. Jsou nezaměnitelným symbolem krajiny (např. prostory Tisý – Káňov, prostor rybníka Rožmberk). Prostory s reprezentativním charakterem jsou místa s výrazným krajinným rázem, typickým pro určitý krajinný celek (prostor toku Nežárky). Charakteristický krajinný prostor je buď vizuálně vnímatelným a zřetelně vymezeným prostorem v krajině, nebo částí území (třeba i méně přehlednou), která má výrazně stejnorodý charakter.

Po identifikaci charakteristických krajinných celků a prostorů je třeba zjistit, které z pozitivních kulturních, historických, přírodně-krajinářských a krajinářsko-estetických hodnot jsou přítomny v jednotlivých charakteristických krajinných prostorech. Mezi těmito hodnotami je možno někdy nalézt tzv. hodnoty prioritní, tedy hodnoty, jejichž narušením se změní i krajinný ráz. V případě, že v určitém prostoru můžeme nalézt větší počet pozitivních hodnot, je krajinný ráz zpravidla výrazný a stabilní.

Posledním krokem je vymezení hranic území, které zahrnuje nejceněnější charakteristické krajinné prostory a místa s vysokými krajinářsko-estetickými hodnotami. Vznikají tak *pásma přísné a zpřísněné ochrany krajinného rázu – pásma A a B* – (obr. na s. 259).

Osnova postupu hodnocení (Vorel, 1999):

- popis hodnoceného území a výchozí charakteristiky,
- prostorové členění území z hlediska krajinného rázu:
  - a) krajinné celky (oblasti krajinného rázu),
  - b) krajinné prostory (místa krajinného rázu),
- identifikace rysů a hodnot krajinného rázu v krajinných prostorech a stanovení regulativů pro jejich ochranu,
- vymezení pásem ochrany krajinného rázu.

Podkladem pro členění území Třeboňska na charakteristické části – celky a prostory – byly rozborů vývojových etap krajiny, vesnického osídlení v obrazu krajiny, architektonických památek a historických krajinných dominant. Dále pak hledisek ochrany přírody, geomorfologického členění a členění na ekonomicko-ekologické rajony podle "Ekologické optimalizace hospodaření v CHKO a BR Třeboňsko" (Třeboň, 1980).

Z hlediska krajinného rázu bylo na Třeboňsku vymezeno **13 charakteristických krajinných celků**. V jejich rámci byly vymezeny charakteristické krajinné prostory jako vnímatelné a srozumitelné, charakterově homogenní části krajiny, přičemž počet prostorů v různých celcích je různý. Charakteristické krajinné prostory, zejména v různých krajinných celcích, jsou svým rázem značně odlišné. Neopakovatelné je prostorové uspořádání krajinné scény, vymezení prostor, charakter, dimenze a měřítko, způsob hospodaření i hodnoty kulturní

a památkové. Pro ráz krajiny je rovněž významný charakter přírodního prostředí a přirozené estetické hodnoty.

Krajinné prostory s ojedinělým nebo reprezentativním krajinným rázem a prostory s krajinářsky a esteticky cennými lokalitami jsou zahrnuty do pásma **A – přísné ochrany krajinného rázu**. V tomto pásmu jsou striktně uplatňovány požadavky na ochranu krajinného rázu ochranou pozitivních hodnot, identifikovaných v jednotlivých krajinných prostorech. V území je vymezeno i pásmo **B – zprísněné ochrany krajinného rázu**. Jsou to území se zřetelným krajinným rázem, který je reprezentativní pro území CHKO a spoluvytváří ráz jednotlivých krajinných celků. V tomto pásmu je třeba věnovat pozornost zejména ochraně prioritních hodnot krajinného rázu.

Práce si vytkla praktický cíl – vytvořit podklad pro rozhodování ve smyslu § 12 zákona č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny. K tomuto rozhodování vytvořila soustavu údajů, uvedených v tabulkách, schématech a dvou hlavních výkresech 1:50 000. Vytvořila podklad pro hodnocení dílčích problémů v chráněném území, ale také návrh odstupňované plošné ochrany krajinného rázu v CHKO.

Analytické práce a úvahy o charakteru území přinesly systematické utřídění názorů na hodnocení krajinného rázu. Přinesla i některé specifické pohledy a závěry, které přispívají k poznání vysoce zachovalé evropské kulturní krajiny Třeboňska, k pochopení jejího ducha a významu.

Literatura

- Bukáček, R., 1996: Popis metody hodnocení krajinného rázu použité v metodice SCHKO ČR. In: Vorel, Sklenička (eds): Péče o krajinný ráz – cíle a metody. ČVUT Praha.
- Gremminger, T., Schmitt, H. M., 1991: Landschaftsbild in der UVP. Metron, Zürich.
- Hajos, G. (ed.), 1999: Denkmal – Ensemble – Kulturlandschaft am Beispiel Wachau. Verlag Berger, Wien.
- Hohegger, K., Holzner, W., 1999: Kulturlandschaft – Natur in Menschenhand, AUSTRIA MEDIEN SERVICE, Graz.
- Míchal, I., 1999: Metodika hodnocení krajinného rázu AOPK ČR. In: Vorel, Sklenička (eds): Péče o krajinný ráz – cíle a metody. ČVUT Praha.
- Vorel, I. a kol., 1995: Žďárské vrchy, hodnocení území CHKO z hlediska krajinného rázu.
- Vorel, I. a kol., 1996: Třeboňsko, hodnocení území CHKO z hlediska krajinného rázu.
- Vorel, I., 1999: Prostorové vztahy a estetické hodnoty. In: Vorel, Sklenička (eds): Péče o krajinný ráz – cíle a metody. ČVUT Praha.
- Vorel, I., 1999: Hodnocení krajinného rázu – vývoj názoru a osnova postupu. In: Vorel, Sklenička (eds): Péče o krajinný ráz – cíle a metody, ČVUT Praha.

**Doc. Ing. arch. Ivan Vorel, CSc. (1950), vedoucí ateliéru urbanisticko-krajinářské tvorby, Ústav urbanismu, Fakulta architektury ČVUT, Thákurova 7, 166 34 Praha 6
E-mail: voreli@fa.cvut.cz**

Typická struktura zástavby Třeboňska se štítovou orientací statků do návsí s rybníkem a kapličkou (obec Pístina)

